

32. Татищев В.Н. Напоминание на присланное расписание высоких и нижних государственных и земских правительств//Избранные труды по географии России. – М.: Географгиз, 1950. – 248 с.

33. Теорія фінансів: Підручник / За ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 576 с.

34. Федосов В.М., П.І.Юхименко Наукові здобутки представників київської фінансової школи кінця ХІХ – початку ХХ століття // Економічна теорія. – 2011. – № 4. – С.79 – 92.

35. Фінанси: підручник / За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.

36. Худолій Л.М. Теорія фінансів: Навч.-метод. посіб. / Л.М.Худолій. – Європейський ун-т. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2003. — 167с.

37. Цвайнерт Й. История экономической мысли в России. 1805 – 1905. Перевод: В.Автономов, Л.Цедилин / Й. Цвайнерт. – М.: Изд. дом ГУ-ВШЭ, 2008. – 416 с.

38. Янжул И. И. Основные начала финансовой науки : Учение о государственных доходах / И. И. Янжул. – М. : Статут, 2002. – 555 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Пасічник Наталія Олексіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри прикладної математики, статистики та економіки КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: становлення фінансової науки, історія фінансової думки.

УДК 94(477)"19"

ДІЯЛЬНІСТЬ В. М. ЧОРНОВОЛА В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Ганна ПОБЕРЕЖЕЦЬ (Миколаїв)

У статті авторка намагається розкрити роль і значення легендарної історичної постаті новітньої історії України Вячеслава Максимовича Чорновола в суспільно-політичних процесі України другої половини ХХ століття.

Ключові слова: В. М. Чорновіл, Народний Рух України, президентські перегони.

В статтє автор пытається раскрыть роль и значение легендарной исторической личности новейшей истории Украины Вячеслава Максимовича Черновола в общественно-политических процессах Украины второй половины ХХ века.

Ключевые слова: В. М. Черновол, Народный Рух Украины, президентская гонка.

In this article the author tries to reveal the role and importance of the legendary historical figure modern history of Ukraine Vyacheslav Chornovil in social and political processes in Ukraine the second half of the twentieth century.

Key words: V.M. Chornovil, People's Movement of Ukraine's, presidential race.

Висвітлення діяльності й творчості В. М. Чорновола має неабияку наукову цінність, пізнавально-виховне та практичне значення для багатьох поколінь українського народу. Водночас різне ставлення до нього в сучасному українському суспільстві, від сприйняття до заперечення, на жаль, є наслідком-рудиментом не тільки не такої вже й далекої комуністичної епохи, але й широкого їхнього використання в гострій політичній боротьбі в Україні, насамперед, у ході багатьох політичних кампаній, дуже частих передвиборчих перегонів і баталій.

До цього часу майже не було змістовних публікацій про В. М. Чорновола. Донедавна фактично відсутні й наукові розвідки. Однак останнім часом усе ж з'явилися статті й книги, у яких розкривається формування його світогляду, політичні погляди, перебування в ув'язненні, на засланні, діяльність зі створення та функціонування часопису "Український вісник", Української Гельсінської спілки, Народного Руху України, державотворчих процесів у 1990-х роках, обставини трагічної загибелі та ін.

Багато інформації, яка стосується життя, діяльності й творчості В. М. Чорновола, а також для осмислення його як особистості, громадського й державного діяча має десяти томне видання його праць (на середину 2013 р. ще не завершено, вийшло вісім томів). Видання було започатковане 2002 року Міжнародним благодійним фондом В'ячеслава Чорновола та видавництвом "Смолоскип" [1].

У 30-х роках родина Чорноволів зазнала репресій, тоді був заарештований та розстріляний рідний дядько В. М. Чорновола. Сам В'ячеслав Максимович так розповідав про вбивство дядька зі слів рідних: "За кілька місяців до мого народження був заарештований, і за деякими даними, розстріляний у тюрмі Уманського відділення НКВС, мій дядько, відомий діяч освіти на Київщині.

Батько, брат ворога народу, міг теж стати кожної хвилини ворогом народу. Поміняв місце проживання, але чи в нашій квартирі, чи в звичайній сільській хаті завжди висіла в сінях торбинка із змінною білизною й шматочком сала, щоб, як будуть брати, схопити, бо збиратися не давали" [2, с. 85].

Г. Ісаков, розглядаючи постать В. Чорновола, відзначив, що В. М. Чорновіл з дитинства виховувався в інтелектуальній українській родині, що сприяло формуванню у В'ячеслава переконань і поглядів, що відрізнялись від офіційних, пропагованих радянською державою ідеологічних принципів [3, с. 17].

1955 року закінчив із золотою медаллю середню школу в селі Вільхівець і поступив на факультет журналістики Київського державного університету імені Тараса Шевченка, який закінчив 1960 року з відзнакою. Ще під час навчання в університеті в нього "сформувалися антиімперські, антикомуністичні переконання". Коли приїжджав на канікули додому, то пробував говорити з батьками на вільнодумні теми. Це їх трішки лякало. Не можна сказати, що за це його дуже сварили, але завжди була батьківська турбота: "до чого ж це призведе?" В університетські роки за свої, не схожі на інші (сталі в суспільстві), переконання мав неприємності, які не могли не вплинути на подальше його навчання і мали чималі наслідки не на користь Чорновола. До факультету журналістики В'ячеслав Максимович прийшов 1956 року. До цього вчився на філологічному, але цього було не достатньо, "хотілося активнішого життя". На факультеті, вивчаючи філологію, почав співпрацювати з університетською газетою, яка називалася "За радянські кадри", під керівництвом декана факультету І. В. Прокопенком, який пізніше посприяв В'ячеславу Максимовичу переходу на факультет журналістики [4, с. 437]. В. М. Чорновіл згадує, що він починав у багатотиражці, спочатку із заміток, у яких розповідав про студентське життя. З часом почали з'являтися масштабніші публікації, у тому числі інтерв'ю та статті, паралельно працюючи з газетою "Колгоспне село" та журналом "Україна". Його статті не могли залишити в спокої тих, хто їх читав, викликаючи в них здивування і страх, тому однокурсники В'ячеслава Максимовича й звернулися до парткому та комітету комсомолу із своєрідним доносом на автора і через короткий час у факультетській газеті "Журналіст" з'являється стаття про В. Чорновола, а саме про "ідейну незрілість та ревізійні погляди" [4, с. 437 – 438].

Незважаючи на те, що В. Чорновіл був студентом-відмінником, навчаючись на підвищену стипендію, він став під ударом відчислення з університету, бо це питання згодом розглядалося на комсомольських зборах [5, с. 37].

Наприкінці 50-х років, у студентські роки, у В. Чорновола зміцніли почуття патріотизму, і тоді виникають мрії про незалежну Україну. На Володимирській гірці в Києві разом зі своїми однокурсниками В. М. Чорновіл присягнув, що все своє життя боротиметься за волю України [6].

Про подію, що потім мала вагоме значення на подальше його життя, він сам розповідав так: "На обговоренні фільму С. Параджанова "Тіні забутих предків" у

київському кінотеатрі “Україна” 4 вересня 1965 р. я разом з критиком Іваном Дзюбою та поетом Василем Стусом закликав встати всіх, хто протестує проти спроб відродження сталінізму” [7, с. 431]. Після цього реакція залу була непередбачена – всі присутні піднялися, про що свідчило лише одне, що люди вже готові до змін, які поступово почали виявлятися в суспільстві. “Бувають хвилини, коли людина забуває про все, коли гору бере почуття справедливості, коли пробуджується щось велике й світле”. Так пізніше говорив В. Чорновіл після подій у кінотеатрі [7, с. 431].

В’ячеслав Максимович вважається одним із засновників руху шістдесятництва – складової українського національно-визвольного руху. Найяскравіші постаті цього руху – І. Світличний, І. Драч, Є. Сверстюк, А. Горська, В. Стус та багато інших. Вони разом протидіяли, як могли, політичній системі 60–70-х рр., тоталітарному режиму, боролися за відродження української мови і культури [8, с. 250].

Восени 1965 р. за участь у правозахисному русі Чорновіл був звільнений з роботи в газеті “Молода гвардія”. За відмову давати свідчення на закритому суді братів Горинів, Мирослава Зваричевського та інших побратимів його було засуджено до трьох місяців примусових робіт [9, с. 5].

Проте репресії лише посилювали в ньому ту силу, яка була спроможна подолати перепони, які були на його шляху, до того ж нещодавно звільнений з роботи, що дало йому натхнення над своїм документальним твором “Правосуддя чи рецидиви терору? ”, який світ побачив уже в травні 1966 р. [8, с. 250].

Усі ті репресії, які відбувалися в суспільстві, розпалювали в душі та серці Чорновола бажання чинити їм опір та ні в якому разі не залишатися осторонь цих проблем, і як результат-праця В. Чорновола “Правосуддя чи рецидиви терору? ”. Ця книга мала вплив на суспільство й сприяла дисидентському руху, який уже тоді активно починав діяти.

Книгу “Лихо з розуму (портрети двадцяти “злочинців”)” на Захід було переправлено таємно, саме тоді про тяжку долю України та про репресії над інтелігенцією дізнався увесь світ [8, с. 250].

Метою написання своїх праць для В. М. Чорновола було “донести інформацію про репресії до численної громадськості, показати об’єктивні причини й перебіг репресій та змалювати реальний образ засуджених людей [10, с. 38].

За книгу “Лихо з розуму (портрети двадцяти “злочинців”)” Чорновіл був заарештований і засуджений у листопаді 1967 року на три роки ув’язнення в таборах суворого режиму. Отож, причиною такого жорстокого покарання стало те, що він уклав документальну збірку, де містилися матеріали про арештовану 1965 р. інтелігенцію [11, с. 47].

Через 18 місяців був звільнений за амністією. 1969 р. починає народжуватися, а далі й утілюється в життя ідея стосовно випуску “Українського вісника”.

З 1970 р. В. М. Чорновіл видає позацензурний (підпільний) часопис “Український вісник”, у ньому друкуються матеріали самвидаву, хроніка українського національного спротиву. В’ячеслав Максимович стає як організатором, так і редактором та видавцем “Українського вісника” [11, с. 47]. 1972 р. він знову потрапляє під арешт, був засуджений на 6 років таборів і 3 роки заслання. Перебував у Мордовії, Якутії (Чаппанді) і весь цей час бореться за статус політв’язня, підпільно займаючись публіцистичною діяльністю, за що неодноразово отримує покарання [9, с. 6].

У травні 1979 р. Чорновіл стає членом Української Гельсінської Групи, а вже 8 квітня 1980 р. був заарештований за сфабрикованим з обвинувачення в спробі звалтування. Від дня арешту голодував (тримаючи 120-денну голодівку) на знак

протесту проти сваволі над ним. Суд у селищі Мирному (4 – 6 червня 1980 р.) засудив В. М. Чорновола на 5 років позбавлення волі за участь в УГГ [8, с. 251].

І тільки 1983 р. “був звільнений за протестом прокурора Якутії без права виїзду в Україну”. Там працював кочегаром на заводі в місті Покровську. Лише в травні 1985 р. В’ячеслав Максимович дістає змогу повернутися на Батьківщину [9, с. 6].

Улітку 1987 р. В. М. Чорновіл відновлює видання часопису “Український вісник”, редактором, автором та видавцем якого був на початку його створення.

“11 березня 1988 р. разом з М. Горинем і З. Красівським підписав звернення до української та світової громадськості щодо відновлення діяльності УГГ”. Того 1988 р. став ініціатором створення Української Гельсінської Спілки [9, с. 6]. Тоді ж В. М. Чорновіл стає її співголовою, співавтором головних програмних документів – “Декларації принципів Української Гельсінської Спілки”, яку оприлюднив 7 липня 1988 р. на 50-тисячному мітингу у Львові [12].

8 – 10 вересня 1989 р. відбувся Перший з’їзд Народного Руху України тоді на з’їзд прибуло 1109 осіб., що представляли близько 280 тис. членів Руху, згуртованих у 1247 організаціях. Після з’їзду рухівці прийняли Програму Руху [13].

25 – 28 жовтня 1990 р. відбулися Другі Всеукраїнські збори Руху, на які прибуло понад дві тисячі делегатів від Руху, де визначено основну мету діяльності НРУ – “Досягнення державної незалежності України; створення ненасильницькими методами демократичної республіки” [14, с. 1].

Таким чином, те, на яких державотворчих процесах стояв НРУ, і стало тим вирішальним початком формування вільної України, народ якої за довгі роки боротьби за незалежність, нарешті, отримав реальний шанс, що успадкувала демократичні традиції Української Народної Республіки [15, с. 8]. НРУ дбав про те, щоб стати масовою, широкою, всенародною політичною організацією, у якій були б об’єднані всі, узявши початок від “ліберального комуніста” й нарешті закінчуючи “найбільшим радикалом”. Він хотів допомогтися становлення всеосяжної, масштабної партії, яка задовольнила б усіх громадян [16, с. 43].

Яскравим прикладом державотворення стала діяльність В. Чорновола на посаді голови Львівської обласної ради народних депутатів. У той час, коли в березні 1990 р. в складі тієї ж ради нараховувалося близько 200 депутатів, тому те, що цю посаду отримав «безстрашний патріот України», – не дивно і є цілком закономірно [17, с. 121 – 122].

Як у партії, так і в керівництві Верховної Ради України, В. М. Чорновіл хотів бачити депутатів посланцями народу. Так характеризував майбутніх депутатів Верховної Ради В. М. Чорновіл: “Він може бути членом якоїсь партії, але тільки рядовим членом, а не її лідером. Партійний диктат у парламенті нам не потрібний. Нам потрібний широкий демократичний блок, до якого я всіх і закликаю” [18, с. 47].

Руху часто чинили опір інші політичні партії, такі, як комуністична партія, котра пророкувала НРУ строк існування до 100 діб. Але НРУ вистояв і довів, що може існувати довго. Впливовість партії, яка стала нею, змінивши свій статус з громадської організації, починаючи з 1992 р., мала вагомий вплив та підтримку народу.

Будучи завжди прихильником демократичного життя, відстоюючи власні позиції державної незалежності України, Чорновіл убачав у цьому єдиний її надійний порятунок від катастроф, проте це не давало можливості для розвитку її з середини. Існували проблеми, пов’язані із розвитком економіки, політичної системи, складним залишалося духовне життя.

Пригадаймо 1991 рік, який став багатозначним для життя не лише В. М. Чорновола, його соратників, близьких та рідний, а й доленосним для всього

народу України. Мала місце спроба державного перевороту в Москві 19 – 22 серпня.

У ніч на 19 серпня 1991 р. в СРСР відбулася спроба державного перевороту. Головна мета перевороту було “придушення демократичний і національно-визвольних процесів у республіках. Це була неприхована спроба перекреслити прогресивні здобутки народів на шляху до державного суверенітету. Дії заколотників були незаконними. У відповідь на це Президент Росії Б. Єльцин оголосив учасників перевороту державними злочинцями й закликав до безстрокового страйку” [19, арк. 156].

24 серпня 1991 р. після ухвалення Верховною Радою України “Акту проголошення незалежності України” увійшло в історію України знаменною, доленосною датою [20, арк. 2].

Протокол сесії Великої Ради Народного Руху України від 1 вересня 1991 р., було обговорено питання про висунення кандидата в Президенти України. Разом членів Великої ради Народного Руху України на сесії був присутній 91 зі 128 членів, за кандидатуру В. М. Чорновола проголосували 57 членів [21, арк. 2].

Обирати Президента України мали за принципами загального, рівного і прямого виборчого права, таємним голосуванням. В. М. Чорновіл не розгортав активну діяльність у створенні передвиборчого демократичного блоку, він стояв на позиції єдиного кандидата бо, зрозуміло, що коли один кандидат висувається від блоку, то в нього більше шансів на здобуття перемоги, і громадянам легше зробити свій вибір, не треба «розриватися» між кандидатами з одного блоку.

В. М. Чорновіл визначав свою програму, як програму незалежної, демократичної держави, що відкрита для суспільства, ліберальної ринкової економіки, але обов'язково із соціальним захистом. Він називав також деякі прорахунки та упущення, що нерідко залишаються на потім, а саме відсутність грошової одиниці, митних кордонів, армії, що є запорукою для політичної стабільності.

І все ж таки суспільство виявилось не готовим до визначення лідера нового спрямування, з новим світоглядом та мисленням, який, борючись усе своє життя за незалежність, брутально переслідувався, неодноразово отримував ув'язнення та заслання. По Україні трійка кандидатів була побудована наступним чином: Л. Кравчук – 61,59%, В. Чорновіл – 23,27%, Л. Лук'яненко – 4,49 % голосів [22, арк. 15].

Найбільше голосів В. М. Чорновіл отримав у Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській областях [23*, арк. 11 – 13]. Однією з основних перешкод на шляху до перемоги було роз'єднання демократичних сил, не було тієї єдиної кандидатури, за яку люди повинні були віддати свої голоси. На президентських виборах 1 грудня 1991 р. кандидат від НРУ В. М. Чорновіл виборов друге місце.

Таким чином, на початку 90-х років ХХ ст. розпочалося активне державне будівництво, утвердження державного суверенітету України на основі Декларації про державний суверенітет України, Акта проголошення незалежності України. Відбулися перші вибори Президента України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Чорновіл В. Твори : У 10-ти т. – Т. 1-8 / В. Чорновіл. – К., 2002 – 2013.
2. Чорновіл В. Твори в 10-ти т. – Т. 7. Статті, виступи, інтерв'ю (березень 1990 – грудень 1992) / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К. : Смолоскип, 2011. – 1080 с.
3. Гусаков І. В'ячеслав Чорновіл: постать на тлі доби / І. Гусаков // Історія України. – 2001. – № 33/34. – С. 17 – 18.
4. Чорновіл В. «З інтерв'ю В'ячеслава Чорновола журналу «Пам'ять століть» (1997, № 2) / В. Чорновіл // Твори : У 10-ти т. – Т. 1. Літературознавство. Критика. Журналістика / Упоряд. В. Чорновіл. – К.: Смолоскип, 2002. – 640 с.

5. Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. – Т. 1. Літературознавство. Критика. Журналістика / В. Чорновіл / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К.: Смолоскип, 2002. – 640 с.: іл.
6. Козуб Т. «Кто против репрессий, встаньте!» / Т. Козуб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kr.ua/daily/060910/242419/>
7. Чорновіл В. Твори у 10-ти т. – Т. 7. Статті, виступи, інтерв'ю (березень 1990 – грудень 1992) / В. Чорновіл / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К. : Смолоскип, 2011. – 1080 с.
8. Борець за вільну Україну (до 70-річчя від дня народження В. М. Чорновола) / Календар знаменних і пам'ятних дат. – 2007. – 24 січня. – С. 249 – 253.
9. Вячеслав Чорновіл: Біографія. Статті. Цитати. – К., 2007. – 36 с.
10. Деревінський В. Ф. Праці В. Чорновола – «Правосуддя чи рецидиви терору?» та «Лихо з розуму» як джерело до вивчення радянських репресій 1965–1966 рр. / В. Ф. Деревінський // Магістеріум. – 2007. – Випуск 28. – С. 37–42.
11. Бажан О. Г. Провісник духовності свободи / О. Г. Бажан // Наукові записки. Том 78. Історичні науки. – К., 2008. – С. 45 – 49.
12. Климчук А. Вячеслав Чорновіл: «Дай, Боже, нам любити Україну понад усе сьогодні» / А. Климчук // Молодіжна інформаційна спільнота. – 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.soli.com.ua/2011/12/24
13. Перший з'їзд Народного Руху України / Літературна Україна. – 1989. – 10 жовтня.
14. Тарасюк Б. Дорогі рухівці, патріоти України / Б. Тарасюк // Час Руху. – 2009. – № 16 (122).
15. Кульчицький С. В. Народження Народного Руху України / С. В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 2010. – №1.
16. Чорновіл В. Твори в 10-ти т. – Т. 7. Статті, виступи, інтерв'ю (березень 1990 – грудень 1992) / В. Чорновіл / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К. : Смолоскип, 2011.
17. Діденко Ю. В. Народний Рух України у створенні передумов та визначенні головних напрямків державотворення в Україні / Ю. В. Діденко // Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю Незалежності України. 25–26 травня 2011 р., м. Одеса. – Одеса: Астропринт, 2011. – С. 115 – 123.
18. Чорновіл В. Твори у 10-ти т. – Т. 7. Статті, виступи, інтерв'ю (березень 1990 – грудень 1992) / В. Чорновіл / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К. : Смолоскип, 2011. – 1080 с.
19. ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України), Ф. 1. – Оп. 32. Спр. 2906, 156 арк.
20. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України), Ф. 1. – Оп. 16. Спр. 4630, 2 арк.
21. ЦДАГО України, Ф. 270. – Оп. 1. Спр. 123, 2 арк.
22. ЦДАГО України, Ф. 1. – Оп. 28. Спр. 140, 15 арк.
23. ЦДАВО України, Ф. 1. – Оп. 28. Спр. 140, 11-13 арк.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Побережець Ганна Степанівна – аспірантка Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, Навчально-наукового інституту історії та права.

Наукові інтереси: життя, діяльність і творчість В. М. Чорновола.

УДК 94(4):477

САМОБУТНІСТЬ УКРАЇНСЬКО-ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ (XVIII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)

Юрій ПРИСЯЖНЮК (Черкаси)

Автор пропонує розширити дослідницьке поле модерної національної ідеї. Задля цього звертає увагу на європейський чинник складного процесу суспільної